

ДАВНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94 (3) : 34 (091)

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2020.3.31>

Владислав Савельєв*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ У ВАВИЛОНІ ЗА ЦАРЯ ХАММУРАПІ

Анотація: Автором визначено, що на сьогоднішній день Закони Хаммурапі залишаються юридичною моделлю, хоч це була не перша правова система, і цар, насправді, включав закони, створені попередніми царями. Однак, Закони Хаммурапі – це перші відомі в історії людства закони, які у систематичній і послідовній формі відображають соціально-економічні відносини та інститути далекої епохи. Більшість вчених розглядають правління Хаммурапі як ранню форму конституційного правління, так і ранню форму презумпції невинуватості та здатність представляти докази у своїй справі.

На основі проведеного дослідження, визначено, що Хаммурапі бажав, щоб суспільство сприймало його як справедливого правителя, який захищав своїх громадян. Хоча цар міг бути одним із перших великих політичних саморекламаторів в історії, він був справді доброзичливим правителем, який хотів, щоб його піддані раділи кращому життю.

Ключові слова: Закони Хаммурапі, Вавилон, Стародавня Месопотамія, суспільство, економіка

Актуальність дослідження пов'язана перш за все з тим, що Закони Хаммурапі – це перша у світовій історії пам'ятка писаного права. Її аналіз дозволяє не тільки розкрити картину древнього вавилонського суспільства і держави, а й зрозуміти генезис держави, як особливого феномену. Вивчення стародавніх законів, одними з яких і є Закони Хаммурапі, допомагає нам зіставити нинішні закони з найпершими, встановити деякі соціальні норми поведінки у давнину.

У монографіях сучасних істориків були проаналізовані: зміст статей збірника Законів Хаммурапі, а також порівняння його з іншими наявними стародавніми законами. У своїх працях науковці звертали увагу, що закони – це найважливіше джерело древнього вавилонського права і взагалі права, що допомагає уявити епоху правління царя Хаммурапі.

Серед вітчизняних істориків відзначимо роботу Ф. Кирилюка¹, в якій він звернув увагу саме на політологічний контекст розробки та упровадження Законів Хаммурапі.

* Савельєв Владислав Сергійович – магістр сходознавства (кафедра стародавнього світу та середніх віків), Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6623-0808>; e-mail: 1010bios1989@gmail.com

¹ Кирилюк Ф.М. Політологія. Навчально-методичний комплекс: Підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 704 с.

У працях закордонних дослідників питання функціонування Законів Хаммурапі дослідженні вже з різних аспектів і більш глибоко. Так Т. Брайн² досліджував саме соціальне середовище у часи Хаммурапі, М. Міеруп³ зосередив свою увагу на питаннях біографії Хаммурапі, С. Джонсон⁴ досліджував структуру та зміст самих Законів, викристалізовував взаємозв'язок між окремими статтями Законів, а А. Фалкенштейн⁵ віднаходив у Законах Хаммурапі відповідну точку у формуванні судової влади.

Виходячи з історичного надбання попередньо проведених досліджень, вважаємо, що найбільш невивченою частиною функціонування Законів Хаммурапі є питання соціально-економічного середовища за часів правління Хаммурапі, у межах яких і виникло відповідне нормативне врегулювання життєдіяльності. Тож основною метою статті є дослідження Законів Хаммурапі задля вивчення соціально-економічних наслідків, до яких призвело запровадження Законів Хаммурапі. Завданнями дослідження є аналіз Законів Хаммурапі та, як наслідок, вивчення соціально-економічного життя у Вавилоні за часів правління царя Хаммурапі.

Чотири тисячоліття тому назад суспільство Стародавньої Месопотамії успішно реалізувало механізми державного регулювання економіки. До таких методів можна віднести державне примусове ціноутворення, систему державного кредитування приватних осіб через уповноважених агентів храмів і царського палацу, тверді ставки на кредит, часткове звільнення рабів і повернення раніше проданих за борги об'єктів нерухомості їх первинному власнику.

Рис. 1. Тильна сторона таблички з написами Законів царя Хаммурапі
(офіційна назва – *Cul Asia Mespot. 33 Stones, Stelae Hammurabi*, зберігається в Парижі, в музеї Лувр, крило Рішельє, зал № 3, діорит, близько 1780 р. до н.е.)

Вважаємо, що у найбільш повній формі про характер і зміст соціально-економічних відносин, що сформувалися у Стародавній Месопотамії, можна судити на

² *Bryant T.* The Life & Times of Hammurabi. Bear: Mitchell Lane Publishers, 2005.

³ *Mieroop M.* King Hammurabi of Babylon: a Biography. Cambridge: Blackwell Publishers, 2004.

⁴ *Hammurabi K.* The Oldest Code of Laws in the World: переклад С.Н.В. Johns. London: Lawbook Exchange Ltd. 2000.

⁵ *Falkenstein A.* Die neusumerischen Gerichtsurkunden. Munchen, 1956.

основі Законів вавилонського царя Хаммурапі, які датуються початком другого тисячоліття до нашої ери та були написані на кам'яних стовпах розміром з людину, які цар розміщував у містах свого царства (рис. 1). Як відомо, Закони Хаммурапі – це перші відомі в історії людства закони, які у систематичній і послідовній формі відображають соціально-економічні відносини й інститути тієї далекої епохи.

Як і всі попередні царі Месопотамії, Хаммурапі почав своє правління з проголошення Закону про справедливість, тобто скасував борги та пробачив недоїмки своїм підданим. Під час свого правління, яке тривало з 1792 р. аж до смерті царя у 1750 р. до н.е., Хаммурапі багато в чому також служив зразком того, як поєднати військову силу, дипломатичну витонченість і політичну майстерність для побудови й управління імперією, що простягалася від Перської затоки углиб країни, 250 миль уздовж річок Тигр і Євфрат.

Закони Хаммурапі були розподілені по групах, щоб громадяни могли легко прочитати, що від них вимагають. Більшість вчених розглядають Закони як ранню форму конституційного правління, так і ранню форму презумпції невинуватості та здатність представляти докази у своїй справі. Наміри часто ідентифікувалися та піддавалися покаранню, а нехтування цього – суворо каралося. Деякі положення могли бути кодифікацією рішень Хаммурапі з метою самопрославлення. Тим не менше, Закони вивчався, копіювався та використовувалися як модель для юридичних міркувань принаймні 1 500 років після.

У передмові Законів Хаммурапі зазначено, що цар хоче «зробити справедливість видимою в країні, знищити злу людину і злочинця, щоб сильний не завдав шкоди слабкому». Основні положення Законів включають відповідальність за наклеп, торгівлю, рабство, обов'язки робітників, крадіжки та розлучення. Майже половина змісту Законів зосереджувалася на контрактах, таких як заробітна плата, умови операцій і відповідальність у разі пошкодження майна. Третина Законів зосереджена на побутових і сімейних питаннях, включаючи спадщину, розлучення та батьківство. Один з розділів встановлює, що суддя, який неправильно вирішив питання, може бути назавжди звільнений з посади. Також декілька розділів стосуються військової служби.

Одним з найвідоміших розділів Законів Хаммурапі був закон № 196: «Якщо людина знищить око іншої людини, вони знищать її око. Якщо хто зламає кістку людині, вони зламають їй кістку. Якщо хтось зруйнує око вільної людини або зламає їй кістку, він заплатить одну золоту міну. Якщо хтось знищить око або зламає кістку раба людини, він заплатить половину своєї ціни»⁶.

Що стосується соціального життя, за правління Хаммурапі існувало три соціальні класи. Клас *amēlu* спочатку був елітним – до нього відносили людей з повними цивільними правами, чие народження, шлюб і смерть були записані. Хоча зазначений клас мав певні привілеї, він також відповідав за свої проступки суворішими покараннями та вищими штрафами. Цар і його двір, вищі чиновники, професіонали та ремісники належали до цього класу. До класу *mushkenu* належали вільні люди, які, можливо, не володіли землею. Вони сплачували менші штрафи та жили в окремій частині міста. *Ardu* був рабом, новий господар якого заплатив за його утримання, а також взяв на себе виплату компенсації за нього. У результаті *ardu miš* володіти майном та іншими рабами, а також міг придбати власну свободу.

⁶ Цар Хаммурапі. Кодекс законів. URL: <http://thales2002.narod.ru/chammuratext.html>

Що стосується прав жінок, вони могли укласти шлюб за контрактом, підписаним її сім'єю. Вважалося, що жінка «прийшла» з приданим, а подарунки, які дарував наречений нареченій, також «прийшли» з нею. Розлучення залежало лише від чоловіка, однак після розлучення він повинен був відновити придане колишньої дружини та забезпечити її дохід, а діти потрапляли під опіку жінки. Якщо жінку вважали «поганою дружиною», її могли відіслати або зробити рабинею у будинку чоловіка. У випадку коли дружина подала позов проти свого чоловіка за жорстокість та зневагу, вона могла б отримати законне розлучення, якщо справу буде доведено. Зрада жінки каралася утопленням обох сторін, якщо чоловік не бажав помилувати свою дружину⁷.

Окрім вирізання Законів на камені, «у досягненнях цього короля є багато інших аспектів», – пише професор історії Колумбійського університету Марк Ван Де Міруп у своїй книзі «Цар Вавилону Хаммурапі: біографія». «Він був правителем, воїном, дипломатом та адміністратором»⁸.

Слід зазначити, що суспільство Південної Месопотамії, де на початку другого тисячоліття до нашої ери складалося Вавилонське царство, вже багато в чому відрізнялося від шумерського суспільства попереднього тисячоліття⁹. Головним завданням держави було підтримання та зміцнення єдності країни, а також створення умов для зовнішньої військової експансії. На досягнення цієї мети цар спрямовував абсолютно всі сили суспільства. Різко зросла роль держави в економіці. Домінували великі господарства, до яких належали господарства державні, храмові, царя і вельмож, великих чиновників. Виробництво дрібних господарств мало переважно натуральний характер, а надлишки продуктів, що могли слугувати товарами для торгівлі, накопичувалися у великих господарствах. Такими надлишками, перш за все, розпоряджалася держава.

Збільшення масштабів присутності держави в економіці призвело до посилення державного сектору й управлінського апарату. Як дрібні, так і великі державні та храмові господарства були економічно замкнутими й ізольованими, тому суспільство виробило нові способи і методи економічного регулювання, спрямовані на підтримку стабільності та власного відтворення. В основі таких методів лежала, насамперед, система державного регулювання позикової та лихварської діяльності. Також мало місце державне примусове ціноутворення.

Відповідно до запроваджених Законів, діяльність Хаммурапі була спрямована на всебічне посилення державної влади в економіці і політиці з одночасним встановленням жорстких обмежень для приватної економічної ініціативи, включаючи, насамперед, торгівлю та лихварство. Цікаво, що з 282 статей Законів Хаммурапі, які дійшли до нашого часу та які регулюють практично всі сфери майнових, соціальних, сімейних, правових відносин, 34 статті безпосередньо регулюють боргові відносини. Крім цього, ще кілька десятків статей пов'язані з позиками, оскільки регулюють відносини купівлі-продажу землі, оренди, доручення, зберігання, торгівлі, що підтверджує важливість інституту боргових відносин для всього життєвого й економічного укладу суспільства Стародавньої Ме-

⁷ Карпенко К.В. О некоторых особенностях семейных отношений по законам Хаммурапи. Москва: Наука, 2002. 264 с.

⁸ Van de Mieroop Marc. King Hammurabi of Babylon: a biography. John Wiley & Sons, 2005.

⁹ Онпепхейм А. Л. Древняя Месопотамия: портрет погибшей цивилизации. Москва: Наука. 1980. 407 с.

сопотації. Закони Хаммурапі створили у Месопотації стабільне правове та регулятивне середовище у сфері боргових відносин приблизно на тисячоліття аж до епохи Перської Царства VII ст. до н. е.

Закони Хаммурапі, що сформувалися на основі систем законодавства Стародавнього Шумеру, справляли значний вплив на розвиток систем законодавства у сусідніх країнах, а також і в наступні епохи. Варто зазначити, що цим законодавством вводяться крім приватних осіб такі суб'єкти права, як храм і палац, тобто у сучасній термінології – юридичні особи. Зокрема, тісний зв'язок між звичаями, законодавством і релігією у давню епоху призвів до їх взаємопроникнення та взаємного впливу. Під впливом систем законодавства Месопотації склалися й увійшли у світову цивілізацію через Біблію та християнство десять заповідей і закони Мойсея. Законодавство Хаммурапі стало джерелом деяких законодавчих установок П'ятикнижжя, у тому числі й вимоги відпускати на сьомий рік з боргового рабства одновірців.

Як свідчать численні господарські та юридичні документи тієї епохи, діяльність приватних лихварів і торговців найбільше завдавала шкоди найбільшим верствам населення. У цій частині законодавство Хаммурапі виходило з інтересів вільного населення країни. Однак спроби загальмувати об'єктивний економічний та історичний розвиток тільки волею верховного володаря були приречені на провал. Мало місце масове ухилення від виконання законодавства Хаммурапі, незважаючи на жорстокі покарання.

У сфері боргових відносин Закони Хаммурапі були спрямовані на обмеження зловживань з боку кредиторів і лихварів. Це класичний приклад встановлення державою формальних обмежень при формуванні інституту боргових відносин. В ту епоху кредитори регулярно примушували своїх боржників віддавати їм у фіктивну оренду свою землю в рахунок сплати боргу, причому і землю, на якій вже дозріває урожай. Дохід кредитора від такої оренди міг набагато перевищувати суму боргу разом з відсотками. Такі зловживання Законами Хаммурапі були заборонені (ст. 49-51, 66). Хаммурапі прагнув запобігти обезземелення воїнів і вільних хліборобів, які отримували землі з царського фонду та були економічною і військовою основою держави. Такі землі заборонялося відчужувати в процесі укладення боргових угод, і вони не могли бути предметом застави (ст. 34-39). Містилося в законодавстві і положення про те, що боржник у разі неврожаю мав право переписати боргову розписку на наступний рік і, таким чином, отримати пролонгацію боргу (ст. 48)¹⁰.

Хаммурапі законодавчо встановив граничний розмір позичкового відсотка: 33,3% у разі позик хлібом і 20% при позиках сріблом (ст. 89). Затвердивши такі граничні ставки, він слідував практиці, що склалася в Месопотації приблизно з 3 000 року до н. е. Саме такі процентні ставки трималися у Вавилоні з часів Стародавнього Шумеру. Кредитор, стягнувши вищий відсоток, «втрачає те, що дав» (ст. 91). Була визначена міра відповідальності кредитора за шахрайство при видачі кредиту й отримання заборгованості з відсотками (ст. 94), а також передбачалася присутність контролера з числа державних чиновників при укладанні боргових угод (ст. 95). При порушенні цих статей угода вважалася нікчемною і кредитор втрачав і тіло кредиту, і відсотки. У разі виникнення труднощів,

¹⁰ Цар Хаммурапі. Кодекс законів. URL: <http://thales2002.narod.ru/chammuratext.html>

боржник мав право розрахуватися з кредитором будь-якими матеріальними цінностями, а не тільки тим, що взяв у борг. Наприклад, отримане в борг срібло чи хліб можна було при свідках повернути будь-яким рухомим майном (ст. 96). Таке врегулювання боргу (майном замість грошових коштів) широко зустрічається і зараз. Самоправне вилучення майна у рахунок погашення боргу каралося втратою прав на отримання кредитором боргу з поверненням боржникові всього вилученого (ст. 113)¹¹.

У Законах Хаммурапі була зроблена спроба обмежити боргове рабство. Вільно народжена людина, віддана в рабство за борги, підлягала звільненню через три роки (ст. 117). Передбачалися також заходи щодо захисту так званих заручників, переданих кредитору в забезпечення повернення боргу. На відміну від кабальних рабів вони не відпрацьовували борг, а фактично перебували у борговій в'язниці кредитора. Якщо такий заручник помирав у будинку кредитора від поганого поводження, борг анулювався, а кредитор відповідав за його смерть (ст. 116). Влада лихваря над позичальником обмежувалася обов'язковою присутністю державного контролера і свідків при оформленні договору позики, в іншому випадку – позикодавець втрачав право на стягнення. Передбачалося забезпечення позик заставами, які також детально регулювалися. У низці випадків під договором позики був потрібен підпис дружини позичальника – чоловік не міг самостійно віддавати в заставу спільне майно¹².

Закони підтверджують, що Хаммурапі, безсумнівно, прагнув підтримати збіднілих і направити у боргову кабалу вільних хліборобів, які становили основний податковий шар держави, а також поставляли воїнів в армію. Подібні дії були спробою розширити соціальну базу, на яку цар міг би опертися при створенні стабільної держави. Однак, очевидно, що його Закони, які обмежували лихварство, не могли вирішити питання про кабальні позики, які стали основною проблемою тієї епохи. Положення про недійсність боргових угод на умовах відсотка вище, ніж $\frac{1}{3}$ суми основного боргу були явно утопічними. Людина, сім'я якої стоїть на порозі голодної смерті, не відмовлятиметься від позики під більш високі відсотки, оскільки ризикує ніколи більше не отримати в борг і, отже, просто загинути.

Закони Хаммурапі, незважаючи на те, що вони представляються як одкровення верховного божества вавилонян Шамаша, який вручив їх за переказами царю, не є теократичною основою, а тому відрізняються від інших давньо-східних кодексів, що не розрізняють права від звичаю та моральності. Кодексу Хаммурапі чуже поняття злочину як гріха, порушення волі Бога. Його закони утилітарні та розглядають проступки винятково з точки зору матеріальної шкоди для особистості або небезпеки для держави. У цьому відношенні вавилонський звід законів значно відрізняється від законодавства Мойсея з його яскраво вираженим релігійним відтінком.

Основними кредиторами у вавилонській державі часів Хаммурапі, як і у всіх древніх державах Месопотамії, були державні чиновники й адміністратори храмів. Тому захистити свої, навіть законні, інтереси в лихварському середовищі, котре становило одночасно основу державного апарату і пов'язаної кругової поруки, боржнику було практично неможливо. Положення Закону про звільнення з боргового рабства на четвертий рік не мали в реально-

¹¹ Цар Хаммурапі. Кодекс законів. URL: <http://thales2002.narod.ru/chammuratext.html>

¹² Ibidem.

сті великого значення, оскільки звільнена від рабства людина опинялася такою ж незаможною, як і до боргової кабали. Тому він обов'язково повинен був або укласти новий кабальний договір, або йти під «захист» царського або храмового господарства, перетворюючись фактично в державного чи храмового раба, який був змушений обробляти царську землю до кінця життя. Через декілька століть боргова кабала вже стає основним джерелом рабства у Вавилонському царстві. Аналіз клинописних документів, що збереглися до нашого часу, показує, що захоплення рабів у результаті військових походів зменшується, у той час як кількість закабалених людей все більше зростає. Боргова кабала перестає обмежуватися в часі, зникає сам термін «заручник» з боргових документів.

Наведемо, як приклад високого ступеня розвитку й юридичної формалізації інституту боргових відносин тієї епохи, текст типового боргового контракту зі Стародавньої Вавилонії, який датується приблизно 1820–1760 роками до н. е.: «10 шеклів срібла за ЛуНуска Ерідуліввір має. ЛуНуска 2 га поле зі свого службового наділу Ерідуліввіру передав. До того дня, коли срібло він поверне, Ерідуліввір полем користується і платіж (податок) палацу він повинен виплачувати. Коли срібло він принесе, поле своє поверне»¹³. У цьому борговому контракті, не дивлячись на його стислість, містяться всі необхідні умови, а саме: сума боргу, умови застави (фактична передача майна в користування кредиторів), вартість позики (весь дохід від використання заставленої ділянки землі за вирахуванням податків) та умови припинення боргового угоди (повернення всієї взятої в борг суми). Можна припустити, що боржником був член військового стану, який отримав використований в якості застави наділ землі від держави за свою службу.

Дуже показові у цьому відношенні документи того часу з архіву Еллілкідінні, храмового адміністратора, великого лихваря та рабовласника з вавилонського міста Ніппур, який у своїх записках зазначав ціни на рабів. Інші документи дозволяють зробити висновок, що Еллілкідінні (як, очевидно, й інші подібні йому храмові та царські чиновники) займався великими спекуляціями, активно й успішно звертаючи у рабство своїх боржників і залежних від них людей, скуповуючи та переуступаючи рабів через регулярні боргові угоди. Надалі ця практика призвела до підризу економічної основи існування Вавилонського царства, його ослаблення і завоювання Персією.

Подібно до сучасного місцевого представника влади, який підвищує свою популярність шляхом ремонту доріг і побудови мостів у своєму рідному місті, Хаммурапі ще більше зміцнив себе у політичному плані, розпочавши низку масових інфраструктурних проєктів. Він побудував храми, зерносховища та палаци, міст через річку Євфрат, який дозволив місту розширитися по обидва береги, а також прорив великий зрошувальний канал, що також захищав землю від повені. Вкладені ним інвестиції окупились, оскільки Вавилон поступово перетворився на заможне та процвітаюче місце. Хаммурапі також переконався, що всі знають, що саме цар відповідає за щастя кожного громадянина.

Після кількох десятиліть розбудови Вавилону Хаммурапі був настільки сильним, що міг розпочати завойовницькі війни, як пише Стівен Бертман у «Довіднику до життя в Древній Месопотамії». Швидко та послідовно він рухався по Ешнунні на сході, Ассирії на півночі, Ларсі на півдні та Марі на заході¹⁴.

¹³ *Якобсон В.А.* «Кража» і «грабеж» в Законах Хаммурапі // Палестинский сборник. 1978. № 26.

¹⁴ *Bertman Stephen.* Handbook to life in ancient Mesopotamia. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Хаммурапі мав хитрий, хоч і двозначний, спосіб поєднання сили та дипломатії. Як зазначає Енциклопедія давньої історії, він укладав союзи з іншими правителями, а потім розривав їх, коли це було зручно та доречно для нього¹⁵. Він також вів війну хитрими способами. Однією з його хитрощів було припинити водопостачання суперницького міста. Потім він або використовував спрагу, щоб здійснити вплив на лідерів, щоб вони здалися, або ж раптово випускав воду, спричиняючи руйнівну повінь, яка пом'якшила б його ціль задля атаки.

Вважаємо, що на сьогоднішній день Закони Хаммурапі залишаються юридичною моделлю. Розроблений правовий кодекс Хаммурапі охоплював питання, починаючи від безпеки будівлі та спадщини, закінчуючи дисципліною рабів. Це була не перша правова система, і Хаммурапі, насправді, включав закони, створені попередніми царями. Однак що резонувало, так це ідея суспільства, побудованого на принципі правопорядку, що застосовувався до всіх.

Існує багато законів, які сьогодні ми можемо класифікувати як суворі або варварські, однак є й інші, які пропонують турботу та відповідальність за маргіналізовані групи. Правова система Хаммурапі включала такі звичні для нас особливості, як принцип збирання доказів і встановлення доказів, щоб засудити когось за злочин.

Певним чином Закони Хаммурапі також були інструментом зв'язків з громадськістю, способом для царя тонко представляти себе перед суспільством як мудрого, доброзичливого правителя. З цією метою на збереженому прикладі кам'яних стовпів Хаммурапі зображено його зустріч із Шамашем, вавилонським богом Справедливості (рис. 2).

Рис. 2. Стела із Законами Хаммурапі
(офіційна назва – Cul Asia Mespot. 33 Stones, Stelae Hammurabi, зберігається в Парижі, в музеї Лувр, крило Рішельє, зал № 3, діорит, близько 1780 р. до н.е.)

Немає сумнівів у тому, що Хаммурапі хотів, щоб суспільство сприймало його як

¹⁵ Ancient history encyclopedia. Hammurabi. URL: <https://www.ancient.eu/hammurabi/>

справедливого правителя, який захищав своїх громадян, як уособлення бога на Землі, лідера війни, будівельника й остаточного судді.

Хоча Хаммурапі міг бути одним із перших великих політичних саморекламаторів в історії, створений ним образ не мав широкого ажіотажу. Він був справді доброзичливим правителем, який хотів, щоб його піддані раділи кращому життю. У листуванні стародавнього царя зі своїми чиновниками він чітко вказує, що кожна людина, яка вважала, що з нею жорстоко поводитись, могла звернутися до царя з відповідним проханням. Як пише біограф Ван Де Міруп, «Хаммурапі гарантував, що всіх людей судитимуть справедливо і не доведеться боятися його влади»¹⁶.

Отже, розглядаючи особливості Законів Хаммурапі, слід зазначити, що даний документ як зразок економічної думки Стародавнього Сходу належить до структури суспільства Месопотамії, якому притаманні два основних характерних елемента – наявність самоврядних сільських громад і централізованого державного управління, «східної деспотії», пануючої над цими громадами і стягнення з них податків. Також згадуються і державні слуги, чия діяльність була необхідна для ефективного функціонування соціально-політичної структури суспільства Месопотамії, що ускладнювалася з кожним роком.

Аналіз Законів Хаммурапі показує, що відносини пов'язані з приватною власністю в суспільстві Месопотамії були головним елементом економічної та суспільної системи. Для суспільства Месопотамії і економічного мислення Законів Хаммурапі було притаманне прагнення обмежити роль впливу великого приватного капіталу і землеволодіння. По відношенню до селян, які працювали на державній землі, саме держава створювала альтернативу приватному землеволодінню й операцій із землею.

Закони Хаммурапі відносяться до тієї епохи, коли в суспільній структурі Месопотамії зростала майнова нерівність між дрібними і великими землевласниками, а також населенням і великими торговцями. Подальший розвиток товарно-грошових відносин сприяв розкладанню традиційних патріархально-кланових зв'язків, що і призвело до появи багатих і бідних, заможних і незаможних. Бідні громадяни позбавлялися майна, переходили в батраки, ставали державними найманцями або продавалися в рабство. Однак сформована держава Межиріччя та її адміністративний апарат вбачали в розбагатілих приватних власниках землі і капіталу соціальних паразитів і робили все, що від них залежало з метою зменшення ролі великих приватних землевласників і торговців у суспільному та економічному житті Месопотамії та перешкоді їх діяльності. Саме у такому контексті слід розглядати значення Законів Хаммурапі та їх внесок в економічну та соціальну думку Стародавнього Сходу.

Vladyslav Saveliev

Socio-economic life in Babylon for King Hammurabi

Abstract: The author determined that Hammurabi's Laws remain the legal model today, although this was not the first legal system, and the king actually included the laws created by previ-

¹⁶ Van de Mieroop Marc. King Hammurabi of Babylon: a biography. John Wiley & Sons, 2005.

ous kings. However, the Laws of Hammurabi are the first known laws in the history of mankind, which in a systematic and consistent form reflect the socio-economic relations and institutions of a distant era. Most scholars view Hammurabi's rule as both an early form of constitutional government and an early form of presumption of innocence and the ability to present evidence in their case.

Based on the study, it was determined that Hammurabi wanted society to perceive him as a just ruler who protected his citizens. Although the king may have been one of the first great political self-promoters in history, he was a truly benevolent ruler who wanted his subjects to enjoy a better life.

Considering the peculiarities of the Laws of Hammurabi, it should be noted that this document as a model of economic thought of the Ancient East belongs to the structure of Mesopotamian society, which has two main characteristics - the presence of self-governing rural communities and centralized government, "Eastern despotism". and collecting taxes from them. Mention is also made of civil servants whose activities were necessary for the effective functioning of the socio-political structure of Mesopotamian society, which became more complicated every year.

An analysis of Hammurabi's Laws shows that private property relations in Mesopotamian society were a major element of the economic and social system. The society of Mesopotamia and the economic thinking of the Laws of Hammurabi were characterized by a desire to limit the role of the influence of large private capital and land ownership. In relation to the peasants who worked on state land, it was the state that created an alternative to private land ownership and land operations.

Hammurabi's laws date back to an era when the social structure of Mesopotamia grew property inequality between small and large landowners, as well as the population and large traders. The further development of commodity-money relations contributed to the disintegration of traditional patriarchal-clan ties, which led to the emergence of rich and poor, rich and poor. Poor citizens were deprived of property, turned into laborers, became state mercenaries or sold into slavery. However, the established state of Mesopotamia and its administrative apparatus saw the rich private landowners and capital as social parasites and did everything in their power to reduce the role of large private landowners and merchants in the social and economic life of Mesopotamia and hinder their activities. It is in this context that the significance of the Hammurabi Laws and their contribution to the economic and social thought of the Ancient East should be considered.

Keywords: Laws of Hammurabi, Babylon, Ancient Mesopotamia, suspension, economy